

Mechanika hornin

Přednáška 6

Reologické modely a popis diskontinuit

prof. Ing. Matouš Hilar, Ph.D.

Reologie

Reologie je nauka o pohybu vazkých kapalin a přetváření hmot, jež nejsou dokonale pružné, ani zcela tvárné či vláčné, ale u kterých se vyskytují různé kombinace těchto vlastností.

Zkoumá zvláště **změny napětí a přetvoření v závislosti na čase a na rychlosti přetváření.**

Reologie se dělí na makroreologii, která zkoumá přetvárné vlastnosti hmoty z celkového pohledu a na mikroreologii, jež studuje přetvárné vlastnosti jednotlivých částí hmoty.

Základní reologické prvky

- Tuhá látka (Euklidova hmota)
- Tekutá kapalina (Pascalova kapalina)
- Pružná látka (Hookova hmota)
- Vazká kapalina (Newtonova kapalina)
- Tvárná látka (St. Venantova látka)
- Vláčná látka

Tuhá látka (Euklidova hmota)

Tuhá látka (označovaná TU) se nepřetváří ani při namáháním libovolně velkými silami, její modul přetvárnosti je nekonečně velký, zůstává stále dokonale tuhá, používá se hlavně při popisu ohybu hmotných těles.

Tekutá kapalina (Pascalova kapalina)

Tekutá kapalina (označována TE) neklade žádný odpor pohybu při jakýchkoli rychlostech a nevznikají v ní žádná napětí a její vazkost je nulová. Používá se při popisu proudění a v úlohách hydrodynamiky.

Pružná látka (Hookova hmota)

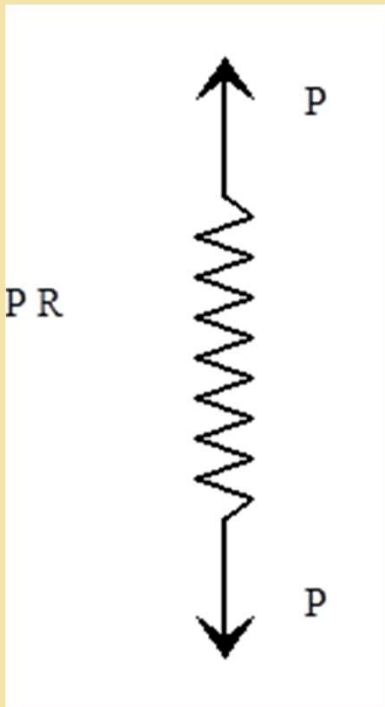
Pružná látka (označována PR) má při přetváření napětí vždy přímočavě úměrné přetvoření a chová se tedy podle Hookova zákona:

$$\sigma = E \cdot \varepsilon ; \quad \tau = G \cdot \gamma$$

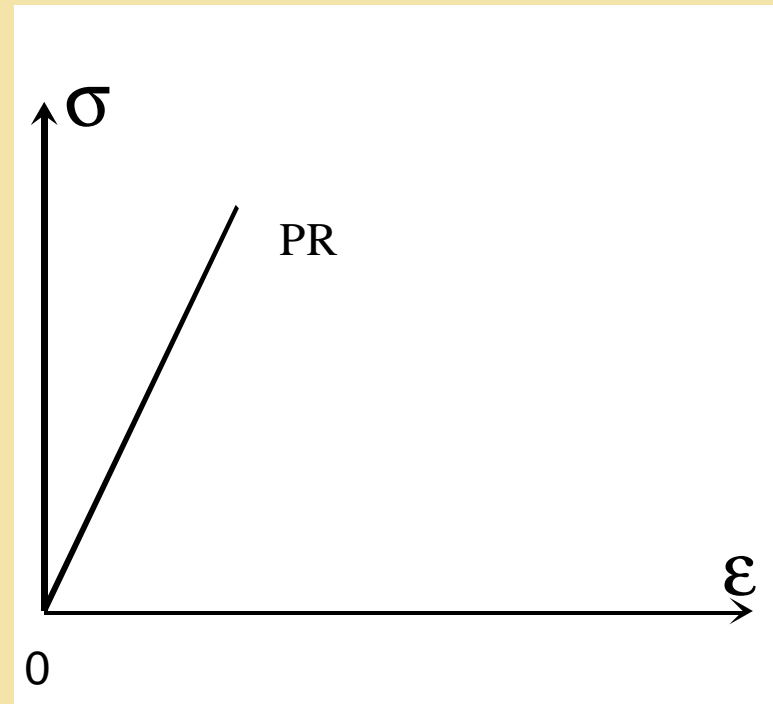
kde σ normálové napětí,
 E modul pružnosti v tahu,
 ε přetvoření,
 τ tangenciální napětí,
 G modul pružnosti ve smyku,
 γ poměrné zkosení

Pružná hmota se po odlehčení vrací do svého původního stavu a její přetváření je nezávislé na předchozím namáhání.

Pružná látka (Hookova hmota)

Reologický model
pružné látky

Pracovní diagram
pružné látky

Vazká kapalina (Newtonova kapalina)

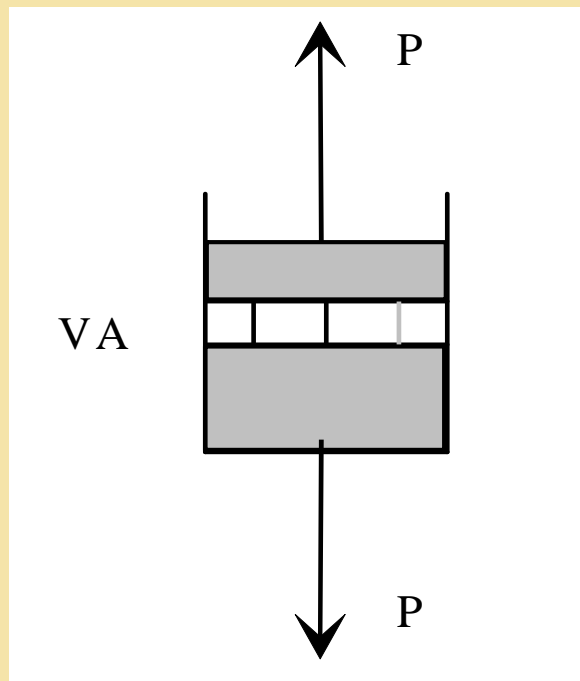
Tato kapalina (označována VA) má mezi napětím a rychlostí pohybu přímou úměrnost podle rovnice:

$$\sigma = \lambda \frac{d\varepsilon}{dt} \quad ; \quad \tau = \eta \frac{d\gamma}{dt}$$

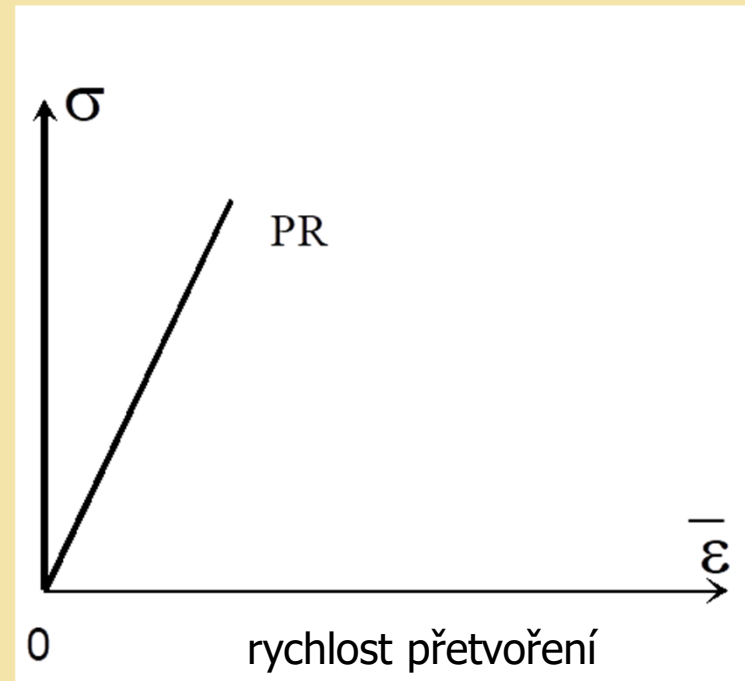
σ	normálové napětí,
λ	součinitel normální vazkosti,
ε	přetvoření,
τ	tangenciální napětí,
η	součinitel tangenciální vazkosti,
γ	poměrné zkosení,
t	čas

Vazká kapalina (Newtonova kapalina)

Reologickým modelem je hydraulický válec - píst s otvory, který se pohybuje ve válci s tekutinou se stálou vazkostí.

Reologický model
vazké kapaliny

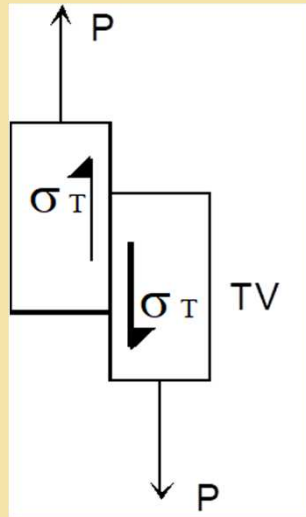
Pracovní diagram
vazké kapaliny

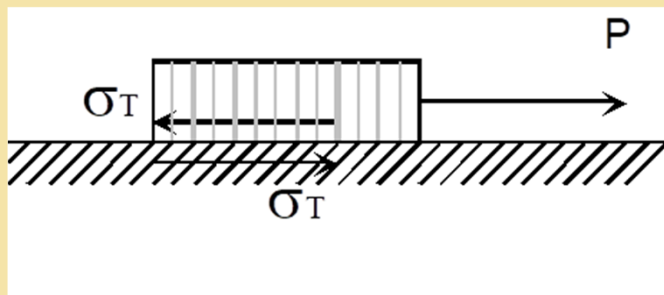
Tvárná látka (St. Venantova látka)

- Tvárná látka (označována TV) se někdy nazývá plastickou.
- Je abstrakcí, ve skutečnosti nikdy neexistuje samostatně, ale jen ve spojení s jinými látkami (nejčastěji pružnou látkou PR).
- Tvárná látka se do meze plasticity chová jako látka tuhá (TU) a po překročení této meze jako látka tekutá (TE).
- Tření v klidu je větší než za pohybu (pokles napětí při uvedení do pohybu, pak je napětí již konstantní).

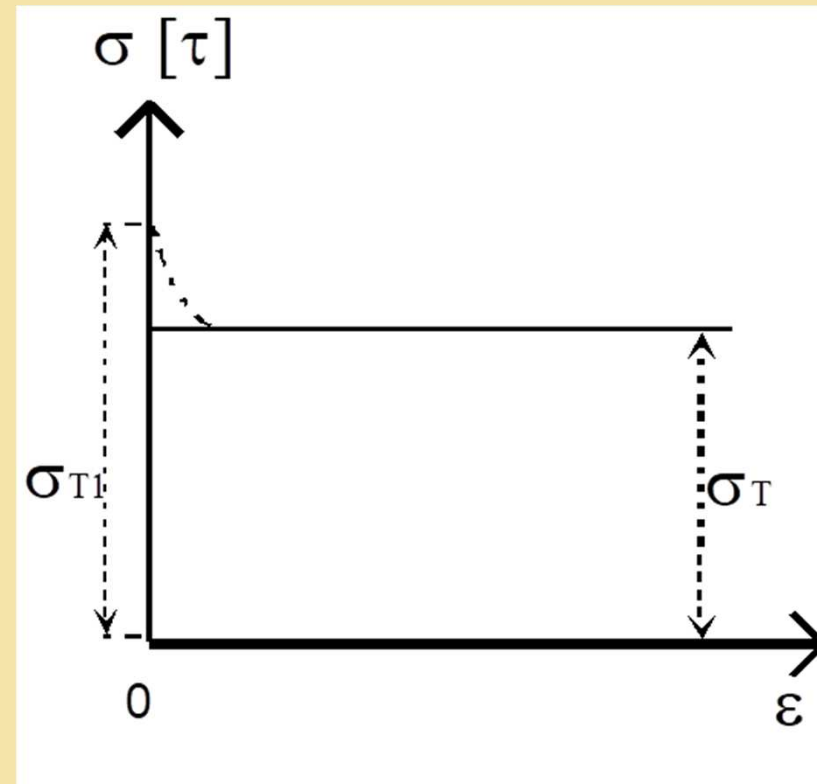
Tvárná látka (St. Venantova látka)

1. model - dvě destičky s podélným třením

2. model - těleso ležící na podložce s třením

Pracovní diagram tvárné látky

Vláčná látka

Když vláčná látka (označována VL) dosáhne meze vláčnosti, má závislost mezi napětím a rychlostí přetváření stejnou jako vazká kapalina (VA):

$$\sigma = \sigma_{vl} + \lambda \frac{d\varepsilon}{dt}$$

$$\tau = \tau_{vl} + \eta \frac{d\tau}{dt}$$

σ	normálové napětí,
σ_{vl}	mezní normálové napětí tvárného prvku,
λ	součinitel normální vazkosti,
ε	přetvoření,
τ	tangenciální napětí,
τ_{vl}	mezní tangenciální napětí tvárného prvku,
η	součinitel tangenciální vazkosti,
γ	poměrné zkosení,
t	čas

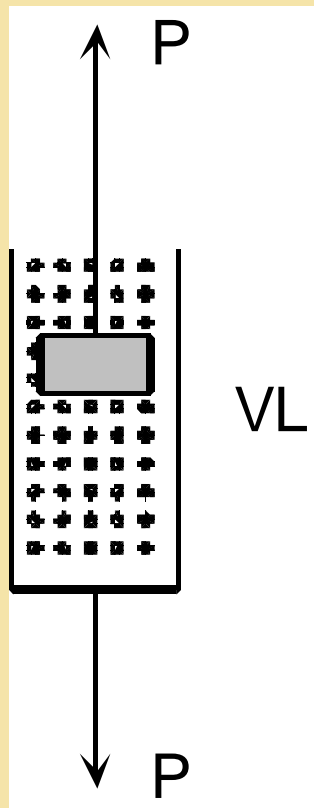
Vláčná látka má vystihnout projevy vláčnosti jako jsou dotváření (plouživost) a relaxace (ochabování). Reologické vlastnosti vláčné látky vyjadřuje vztah paralelního spojení tvárného a vazkého prvku :

$$VL = TV|VA$$

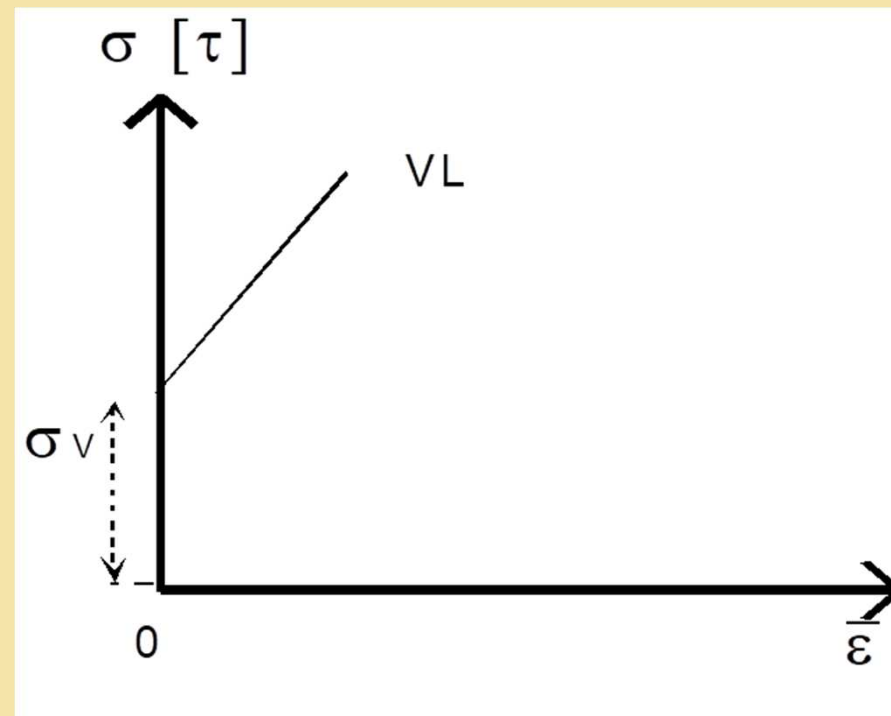
VL	vláčná látka,
TV	tvárná látka,
VA	vazká látka.

Vláčná látka

Reologickým modelem vláčné hmoty je válec s pístem naplněným sypkou hmotou. Vláčná hmota se od vazké kapaliny liší tím, že je schopna při nulové rychlosti mít určité napětí (nejde o hydrostatický tlak).

Model

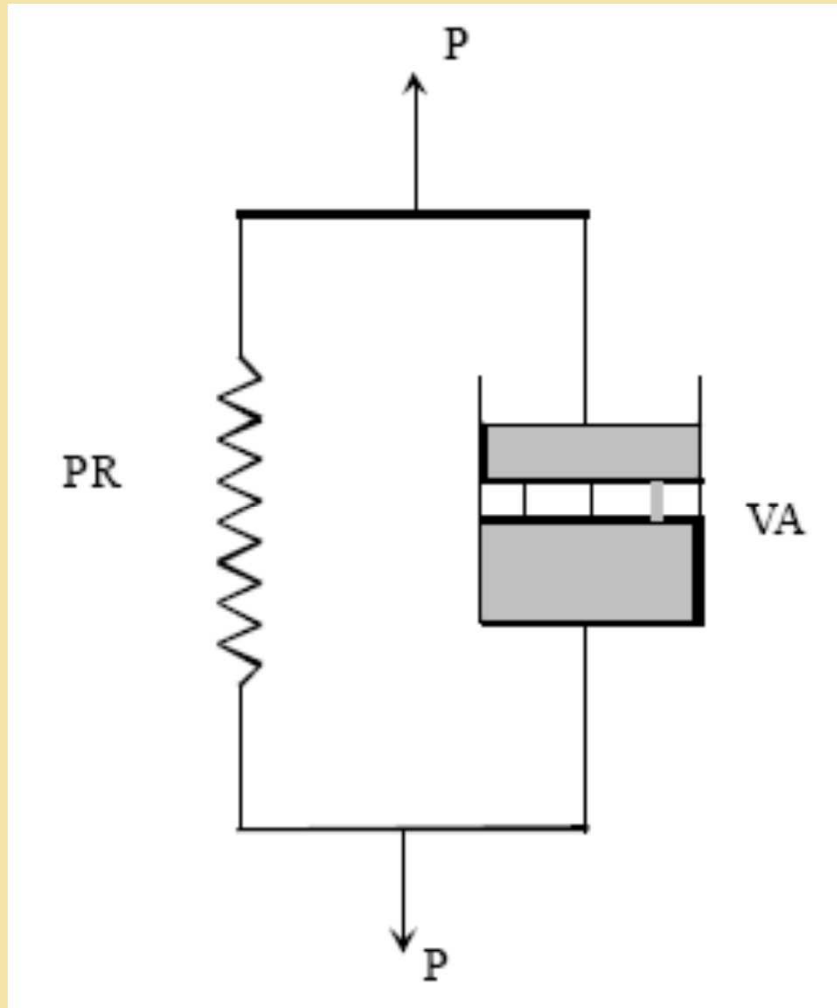
Pracovní diagram

Složené reologické modely

- Kelvinův pružnovazký model (PR | VA)
- Maxwellův vazkopružný model (VA-PR)
- Pružnotvárná hmota bez zpevnění (PR-TV)
- Zobecněný Kelvinův model PR-(PR | VA)
- Pružnotvárná hmota s přímkovým zpevněním
- Burgersův model
- Binghamův model PR-TV-VA
- Thomsonův model

Ve značení složených reologických modelů značí svislá čára (|) paralelní zapojení a pomlčka (-) sériové zapojení základních reologických modelů.

Kelvinův pružnovazkový model (PR | VA)

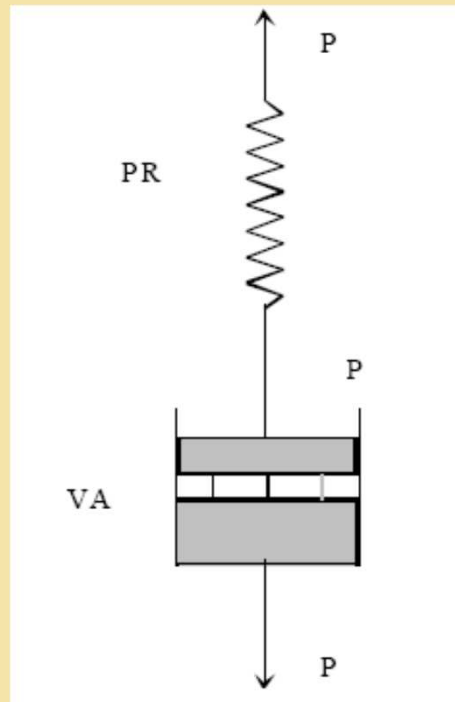
Kelvinův model znázorňuje pružnovazkou látku pomocí modelu, který vzniká spojením pružného a vazkého prvku vedle sebe. Tento model aproximuje základní projevy vláčnosti.

$$\sigma_s = \sigma_{pr} + \sigma_{va} = E\varepsilon + \lambda \frac{d\varepsilon}{dt}$$

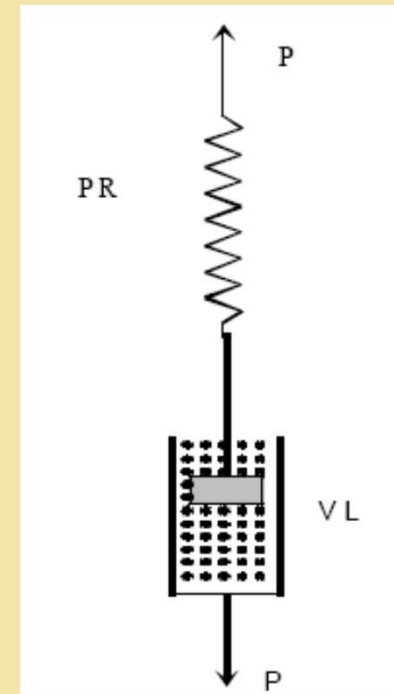
Maxwellův vazkopružný model (VA-PR)

Popisuje vazkopružnou látku pomocí modelu, který je sestaven ze sériového spojení vazkého a pružného prvku (v oboru pevných hmot se místo Maxwellova modelu používá analogická pružnovláčná látka). V každém základním prvku je stejné napětí a různé přetvoření. Významnými vlastnostmi vazkopružné látky je plouživost (dotváření, creep) a nelineární relaxace (ochabnutí)

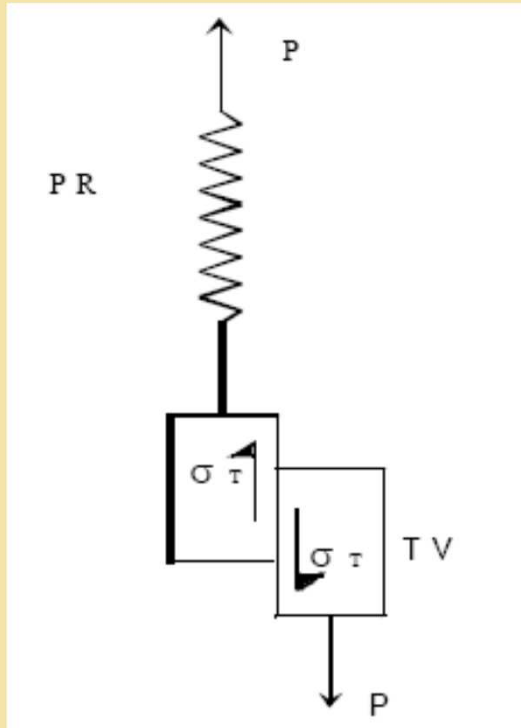
Maxwellův
model

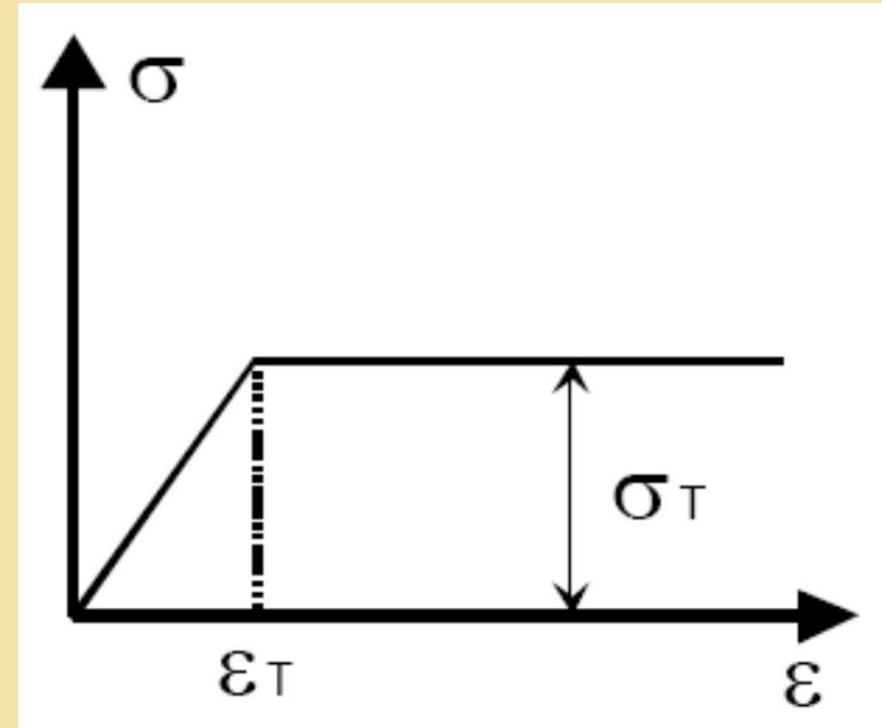
Pružnovláčná
látka

Pružnotvárná hmota bez zpevnění (PR-TV)

Model

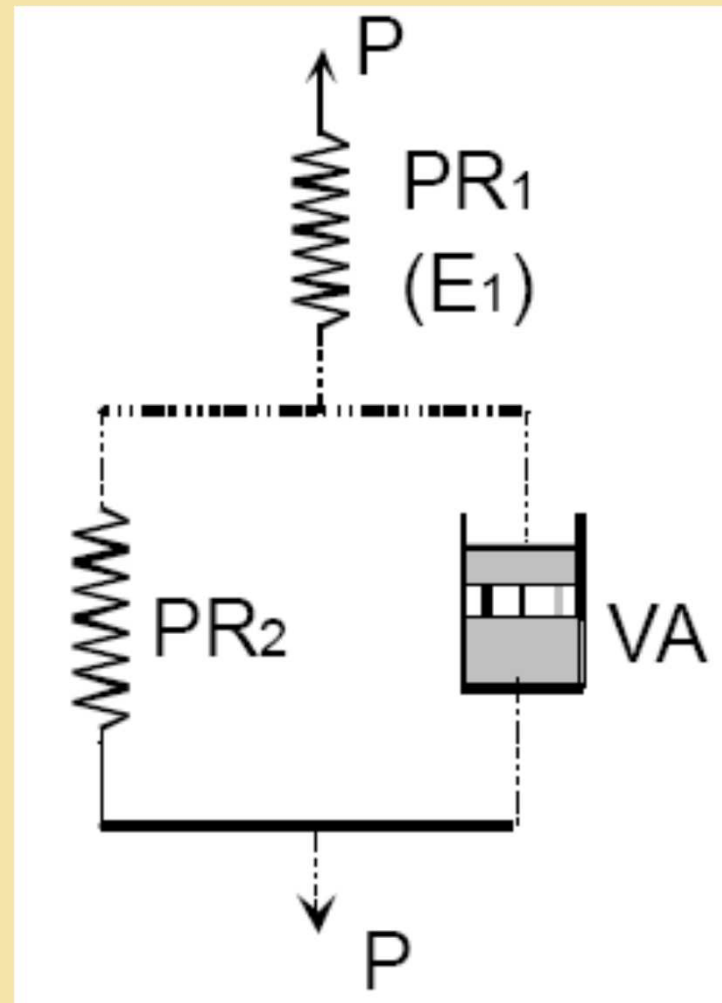
Pracovní diagram

$$\sigma = \frac{1}{2} \left[\sigma_T + E \left(\varepsilon - \left| \varepsilon_T - \varepsilon \right| \right) \right]$$

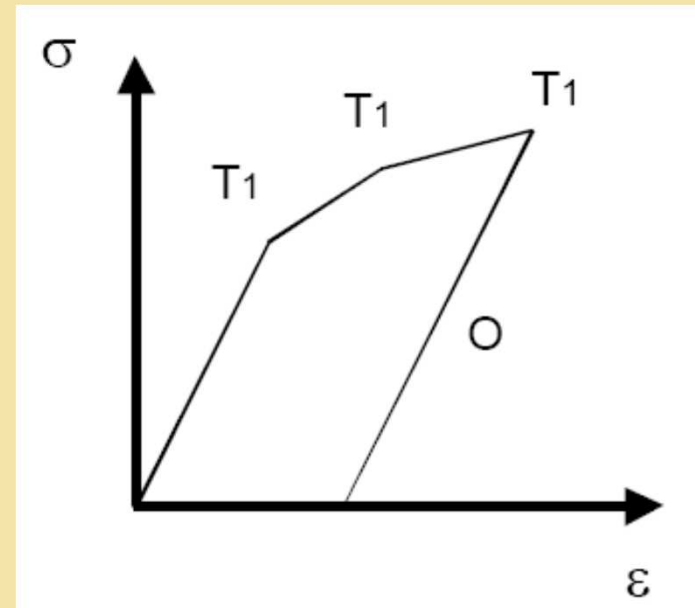
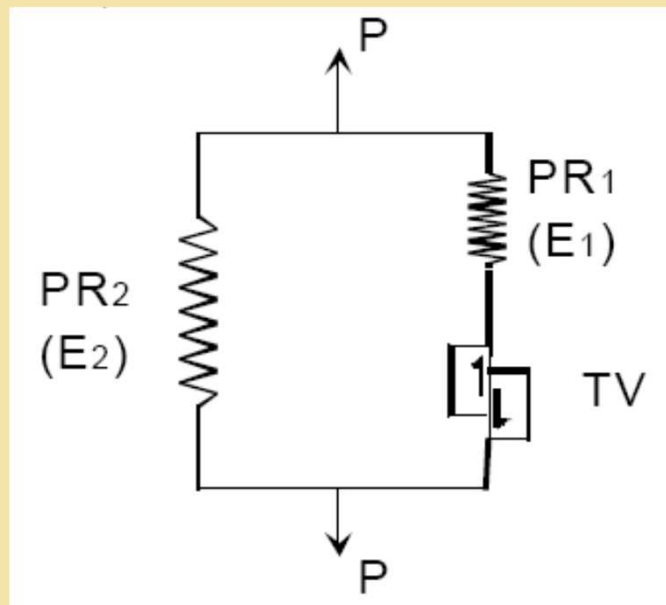
σ_T napětí na mezi tvárnosti
 ε_T deformace na mezi tvárnosti

Zobecněný Kelvinův model PR-(PR | VA)

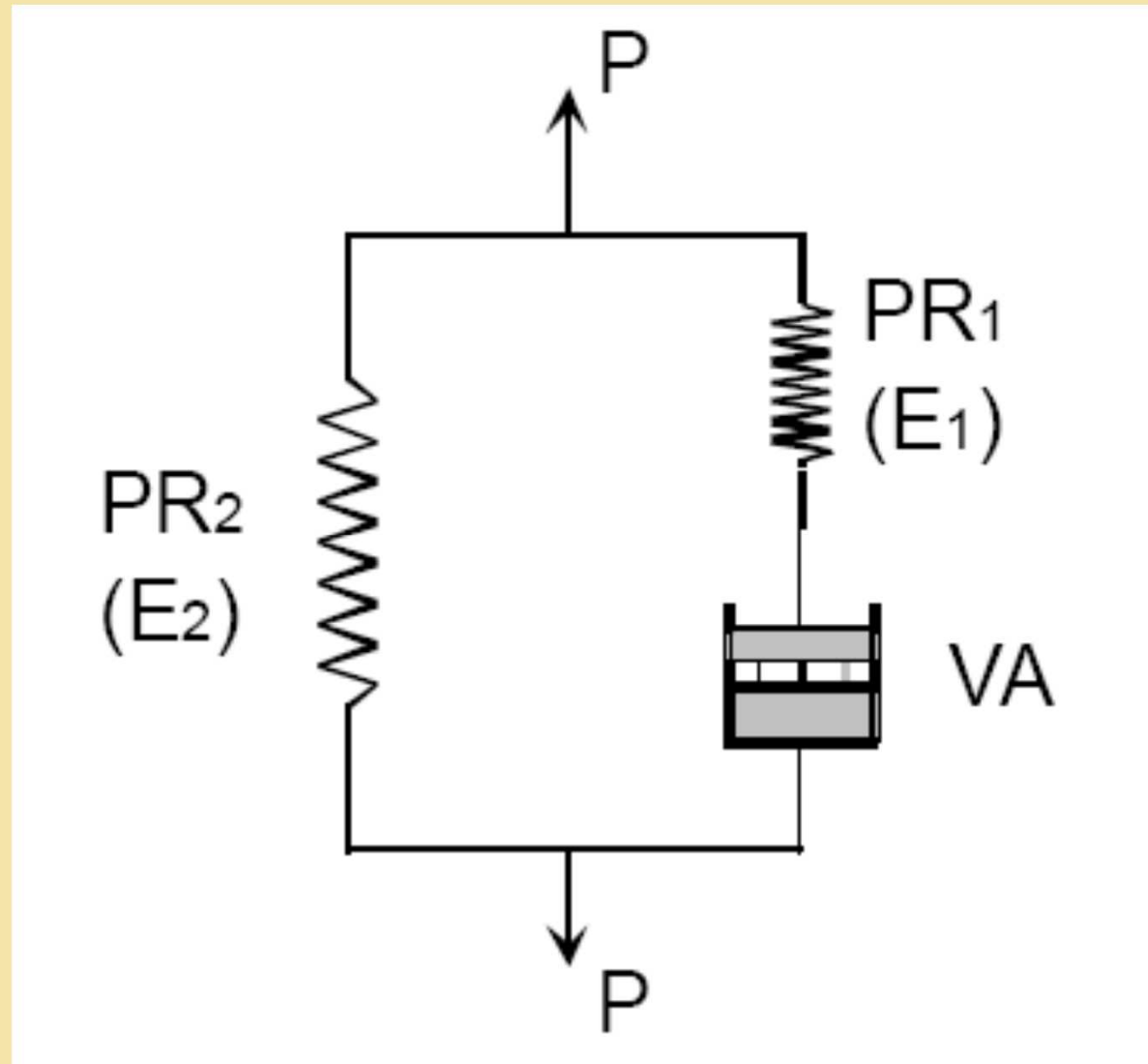

Pružnotvárná hmota s přímkovým zpevněním

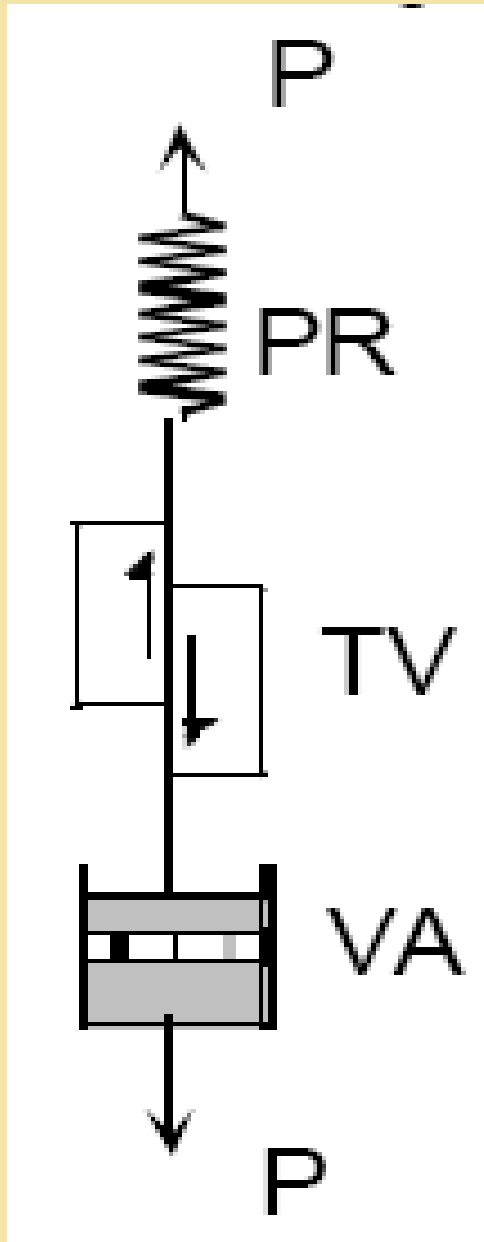

Vzniká zapojením více pružnětvárných modelů, další prvky mají menší hodnoty pružnosti (vyobrazen model s jedním pružnětvárným modelem). Napětí v tvárných prvcích TV dosahuje postupně meze plasticity, což je důsledkem toho, že závislost mezi napětím a přetvořením se za mezí nejslabšího prvku T_1 plynule ohýbá.

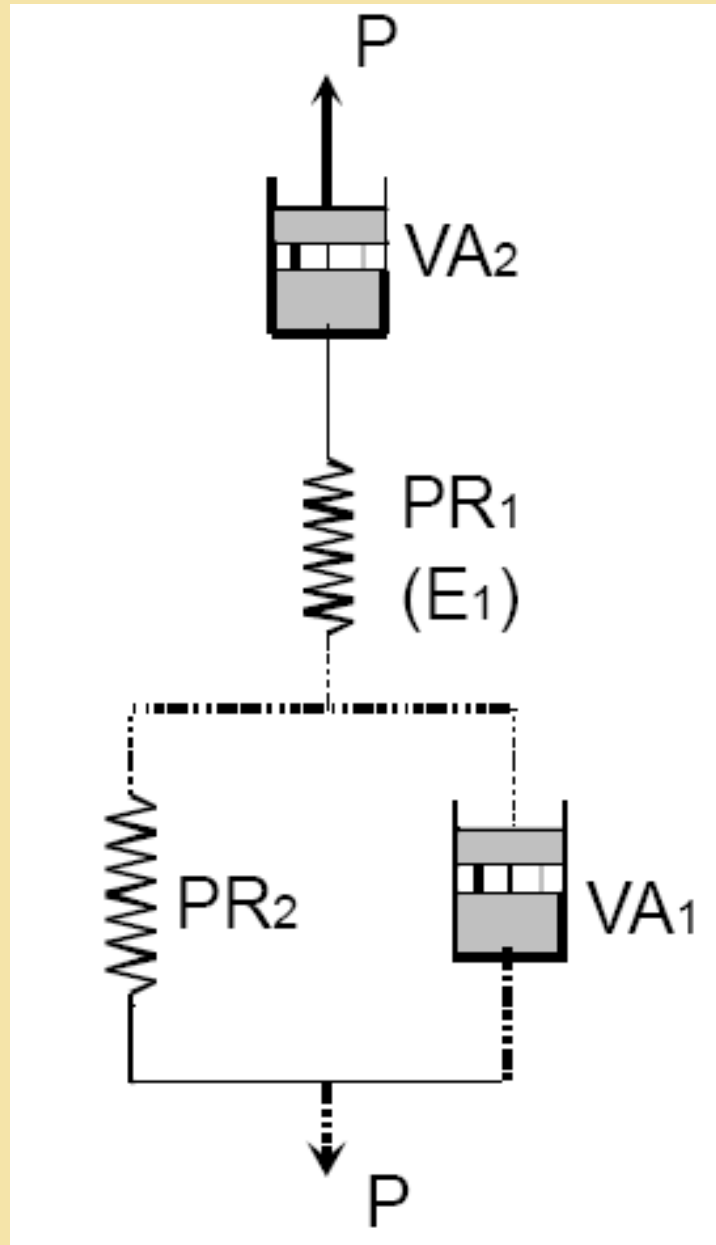
Thomsonův model

Binghamův model PR-TV-VA

Pokud je přetváření Binghamova modelu tak velké, že se zapojí všechny reologické prvky, dojde k plouživosti modelu.

Burgersův model

Diskontinuity

Diskontinuitou (plochou nespojitosti) rozumíme jakékoli rozdělení (nespojitosť) horninového masivu bez ohledu na způsob vzniku.

Patří sem:

vrstevné plochy, honové plochy, pukliny, praskliny, zlomy, trhliny, břidličnatost zlomy, poruchy, atd.

Původ diskontinuit

a) Tektonického původu:

- zlomové plochy a různé systémy puklin vzniklé při horotvorných procesech

b) Netektonického původu:

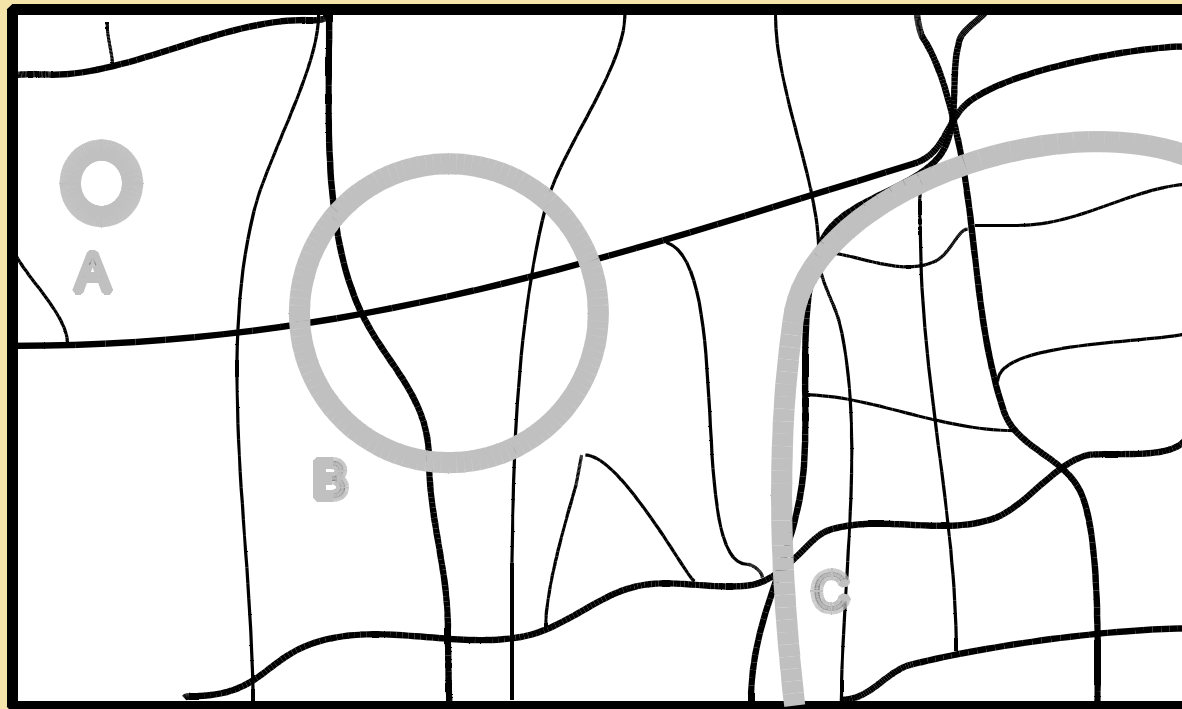
- plochy nespojitosti vzniklé ochlazováním popř. smršťováním magmatu (honové plochy v žule, plochy omezující čedičové sloupce apod.)
- systémy puklin zhruba rovnoběžných s povrchem terénu, vzniklé uvolňováním napětí po odlehčení tíhy nadloží
- systémy puklin a smykových ploch provázejících gravitační pohyby na svazích i vertikální poklesy v důsledku nerovnoměrné kontrakce podložních hornin
- vrstevní plochy a systémy puklin provázející procesy diagenetického zpevnění sedimentů.

Dělení diskontinuit

- **I. řádu** - svislé zlomy oddělující kontinentální kry a diskontinuity oddělující jednotlivé vrstvy zeměkoule, většinou neovlivňují stabilitu podzemních děl.
- **II. řádu** - vzdálenost těchto ploch nespojitosti je řádově v kilometrech, výrazněji neovlivňují stabilitu podzemních děl.
- **III. řádu** - zasahují do podzemního díla a výrazně ovlivňují jeho stabilitu.
- **IV. řádu** - podružné systémy ploch nespojitosti, které nemají většinou velký vliv na stabilitu podzemních děl.

Vztah diskontinuit k velikosti podzemního díla

A vrt   B štola   C tunel

Větší velikost podzemního díla znamená větší počet diskontinuit ovlivňujících stabilitu díla

Zaměření diskontinuit

Geologický kompas

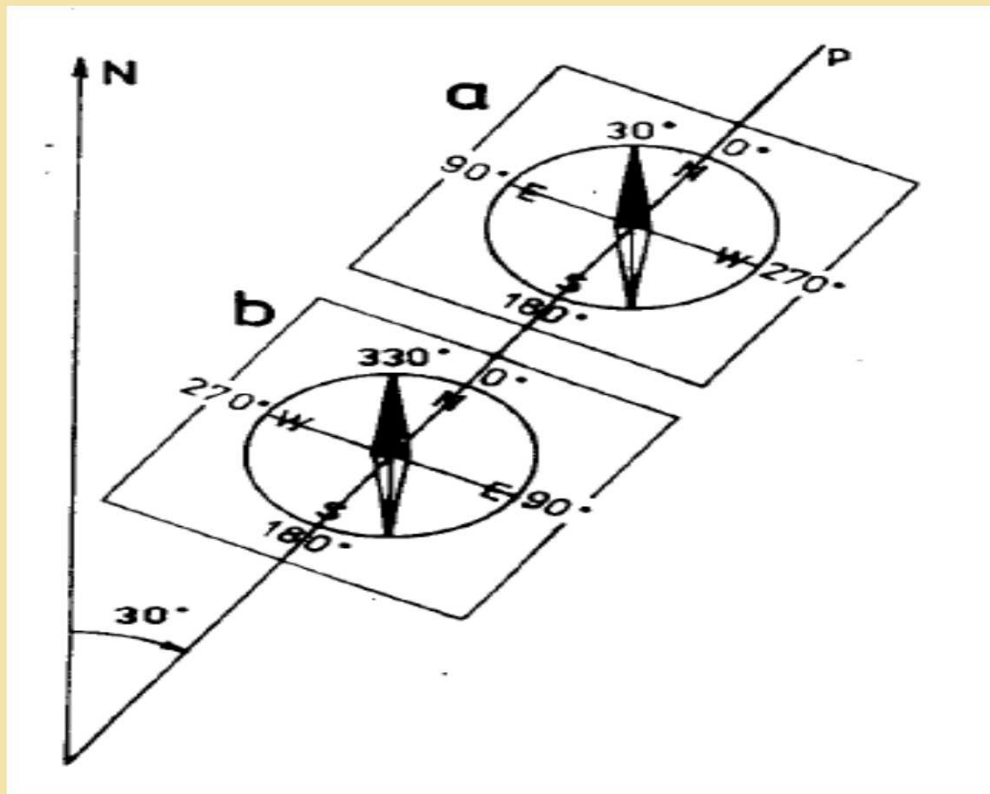

Elektronický geologický kompas

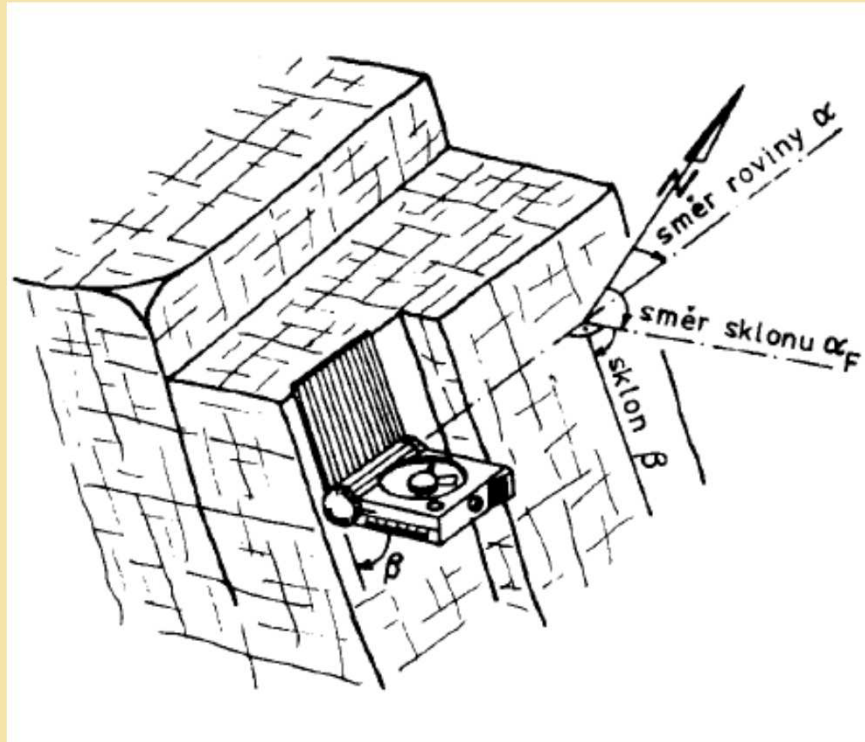
Geologický kompas

Geologický kompas - dělení azimutální stupnice provedeno proti směru hodinových ručiček (oproti běžným kompasům je přehozen východ a západ).

- a) geologický kompas
- b) normální kompas

Měření geologickým kompasem

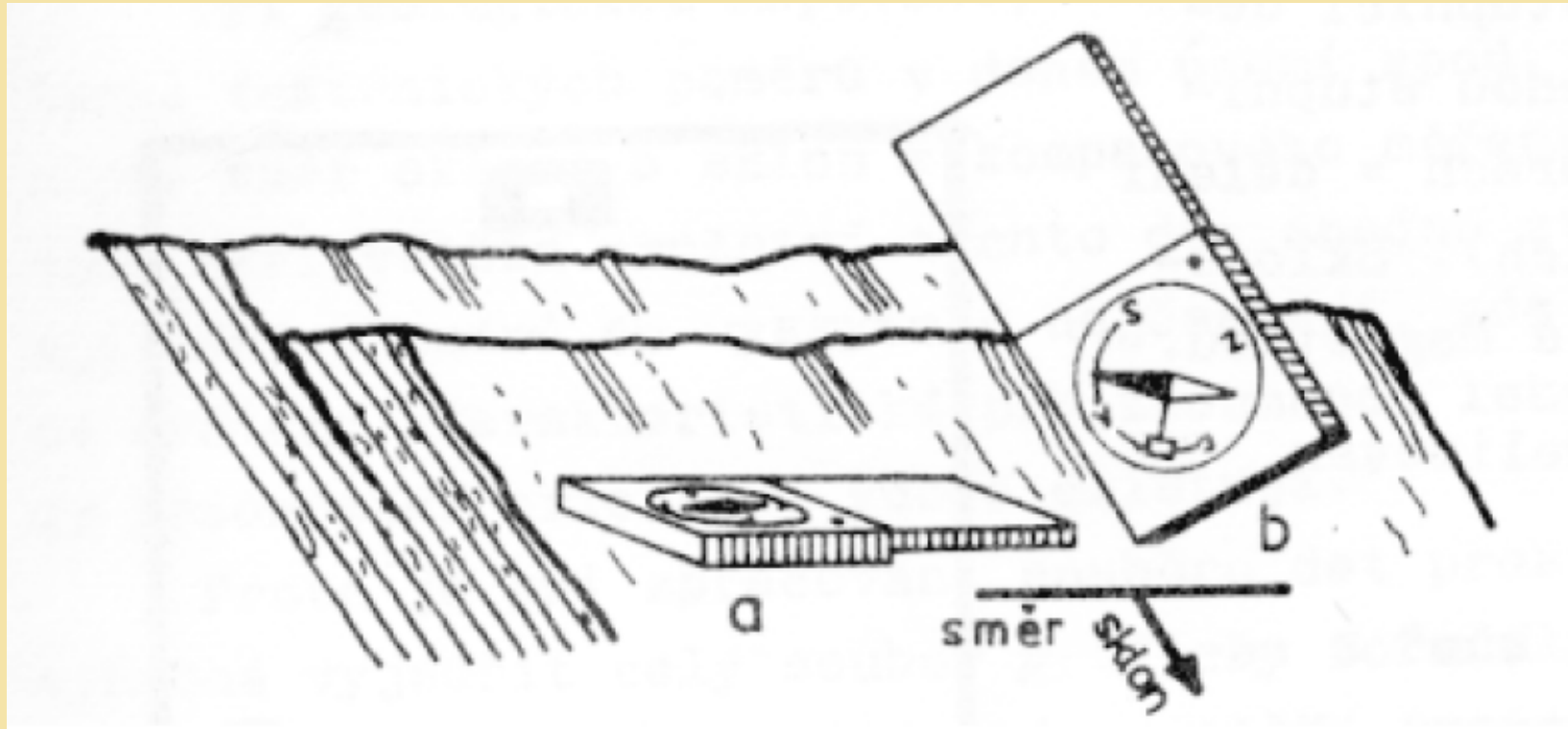
- α směr roviny
- α_F směr sklonu
- β sklon roviny

Směr roviny je úhel, který svírá průsečnice s vodorovnou (hlavní přímkou roviny) se směrem magnetického severu (0 – 360°).

Směr sklonu roviny svírá ve směru klesání orientovaný půdorysný průmět spádové přímky dané roviny se směrem magnetického severu (0 – 360°).

Sklon roviny svírá spádová přímka dané roviny s rovinou horizontální (0 – 90°).

Měření geologickým kompasem

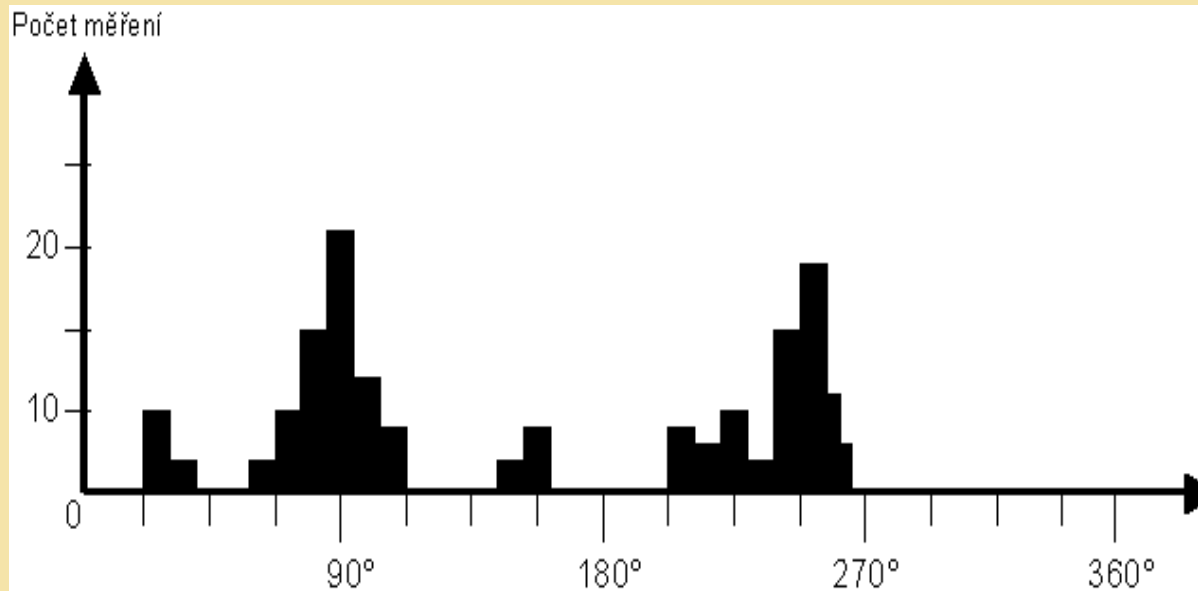

- a) směru roviny
- b) sklonu roviny

Diagramy pro vyjádření diskontinuit (tektonogramy)

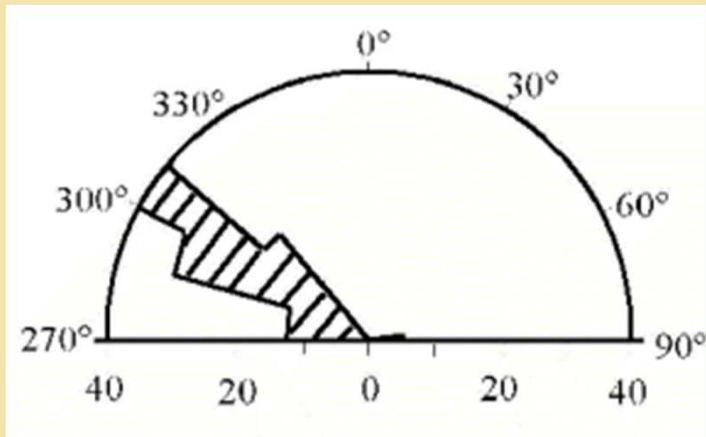
- Sloupcový
- Růžicový
- Průsečnicový
- Bodový
- Konturový

Sloupcové diagramy

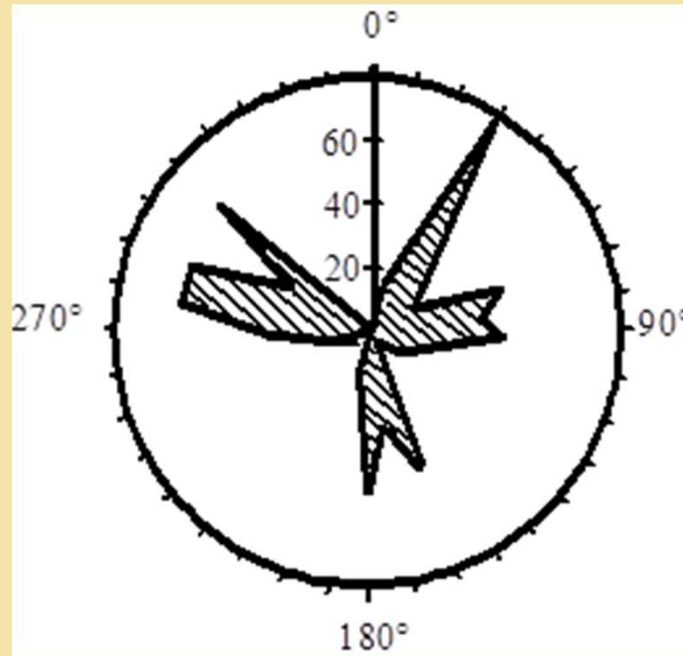

Sloupcové diagramy se zpracovávají v pravoúhlé souřadnicové síti, kdy se hodnoty znaku (směr sklonu roviny, směr roviny atd.) vynášejí intervalově na vodorovnou osu a četnosti znaků na osu svislou. Tento způsob zobrazení je pro svoji jednoduchost velice používán, jeho nevýhodou je však to, že zobrazuje jen jeden znak.

Růžicové diagramy

Úhlový histogram

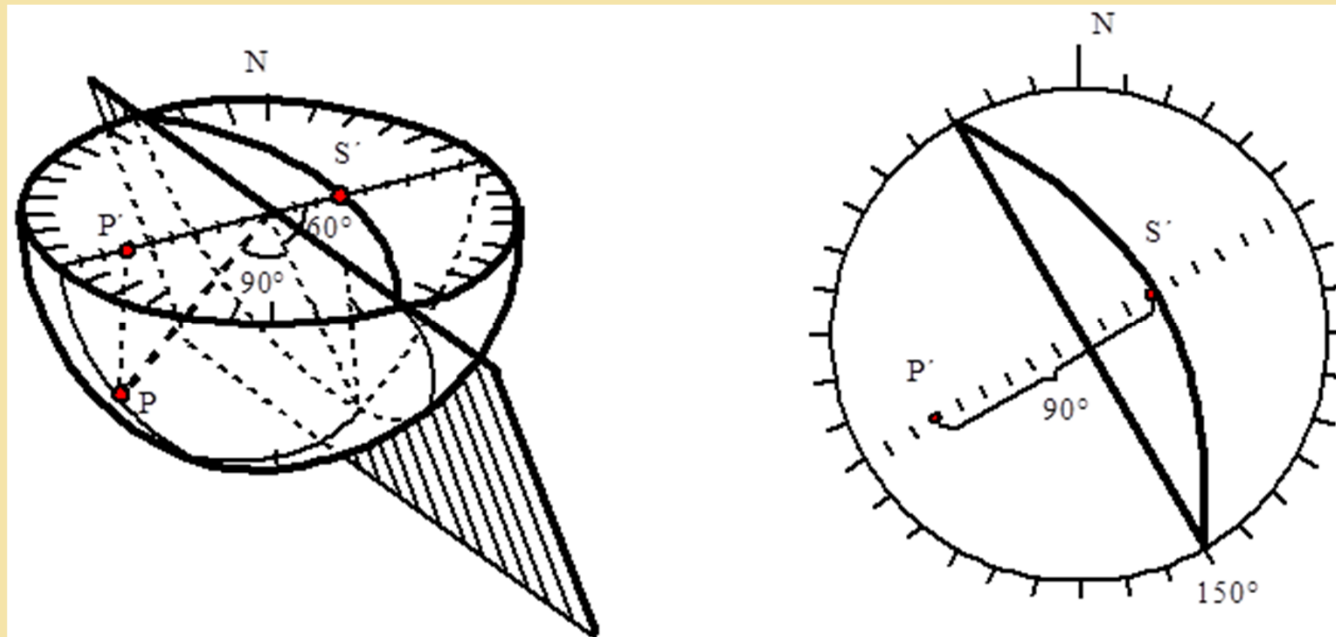
Úhlový polygon

Růžicové diagramy zobrazují statistické vyhodnocení směrového rozložení četnosti výskytu geologického prvku v polárních souřadnicích. Růžicové diagramy se zpracovávají buď ve formě úhlových histogramů či ve formě úhlových polygonů.

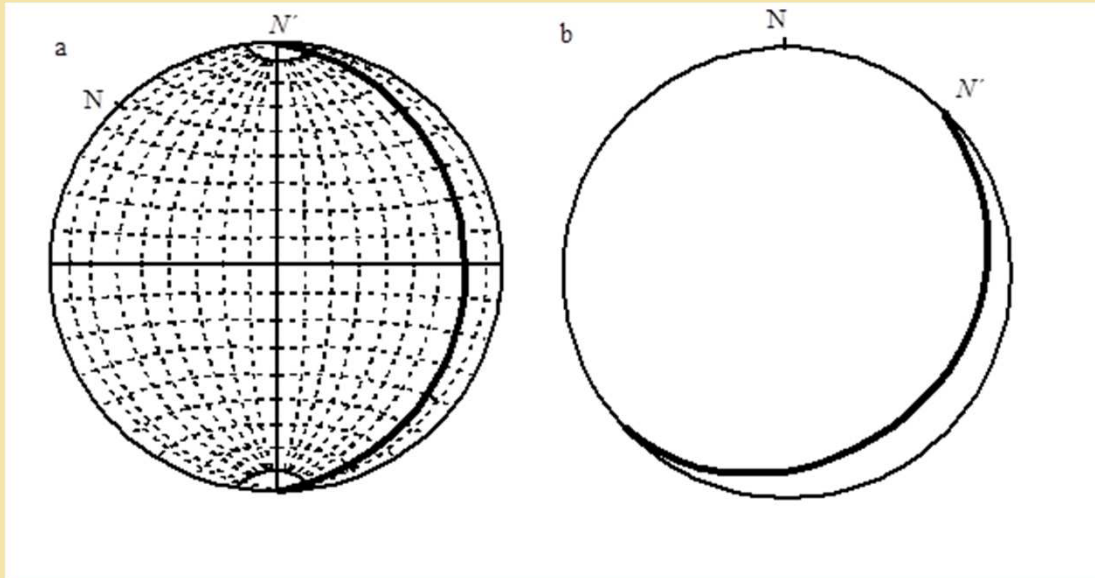

Lambertova projekce

Vektor se zobrazí jako bod
Plocha se zobrazí pomocí kružnice

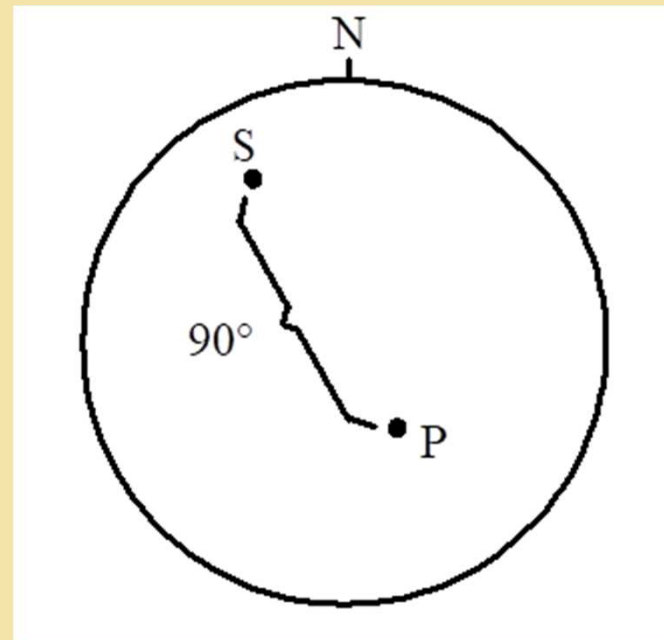

Rovinné plochy určené směrem a sklonem se zobrazují pomocí poledníkových oblouků sítě. Velký oblouk představuje průsečnici roviny s povrchem spodní polokoule

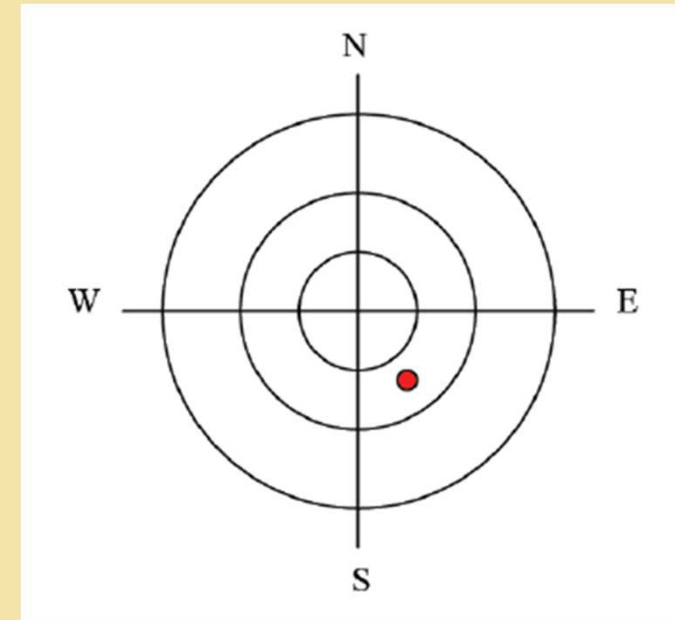
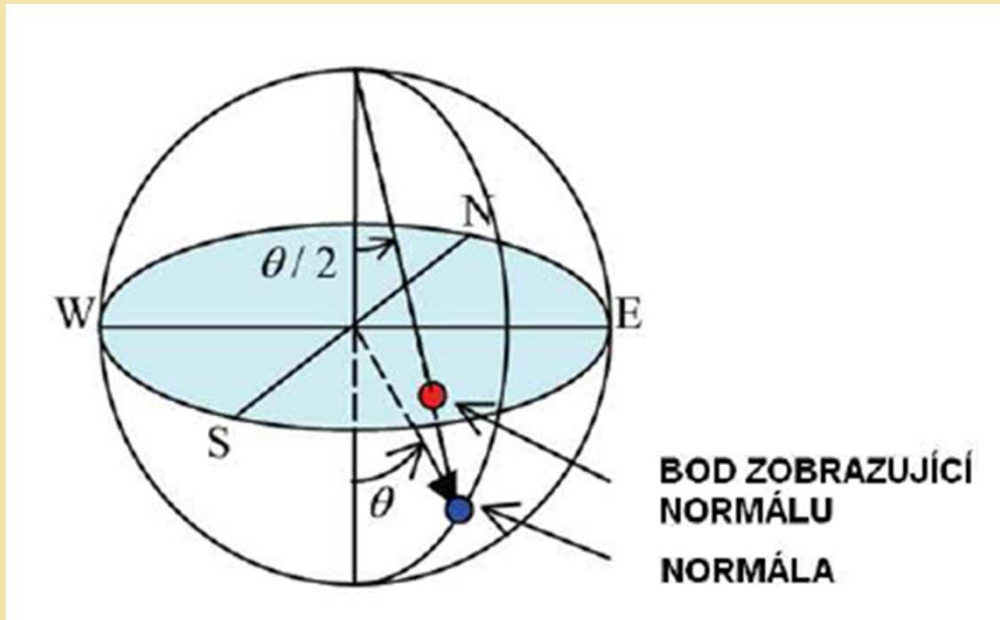

Průsečnicové diagramy

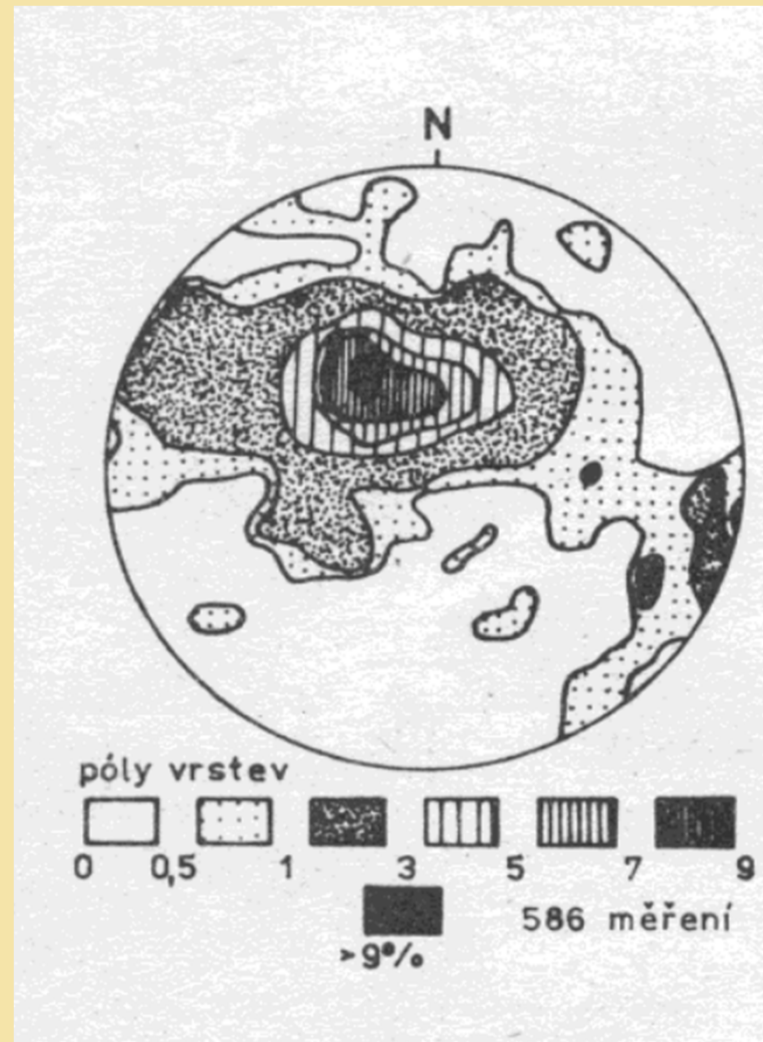
Bodové diagramy

Zobrazení pomocí bodu

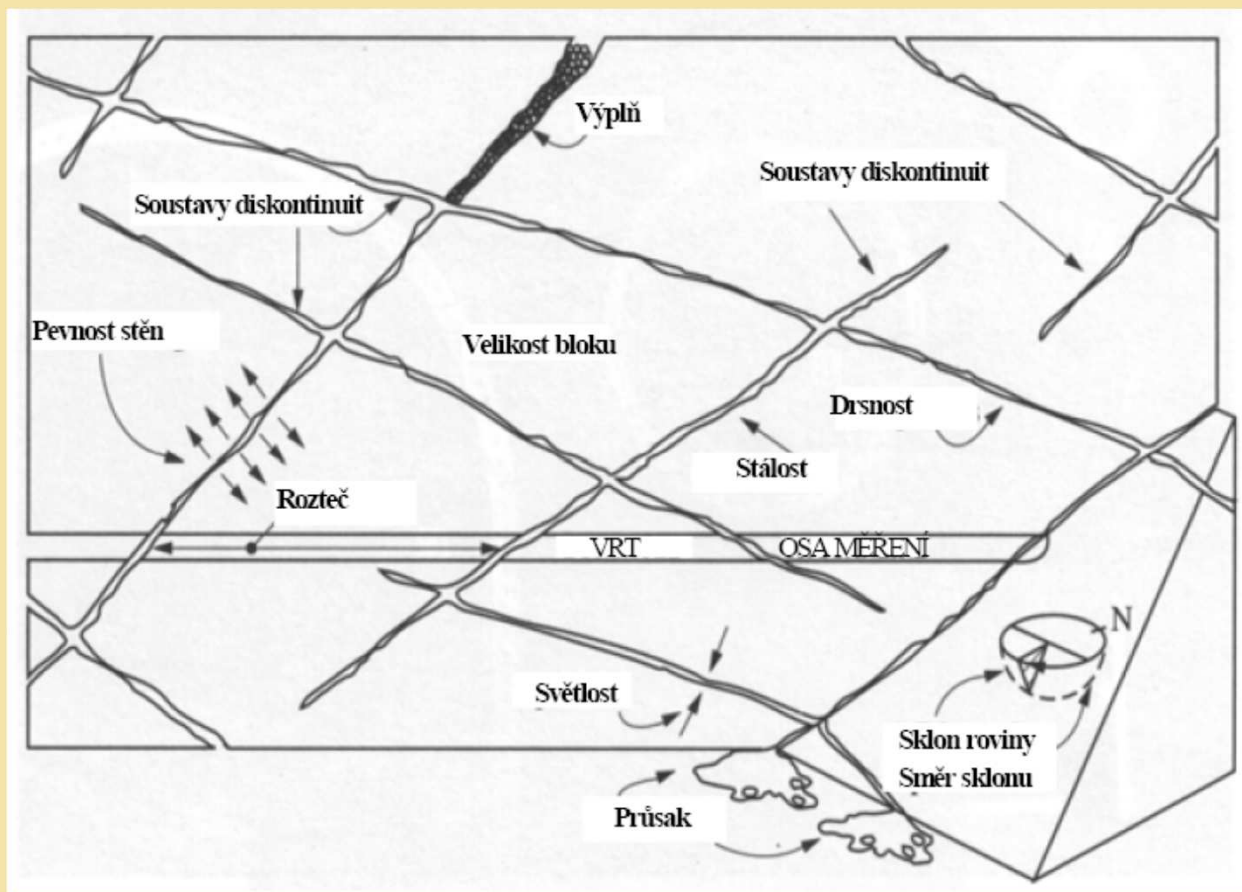
Konturové diagramy

Vlastnosti diskontinuit

- Rozteč ploch nespojitosti
- Hustota ploch nespojitosti
- Četnost
- Drsnost
- Volumetrický počet spar
- Velikost horninových bloků
- Průsak
- Světlost
- Stálost
- Výplň ploch nespojitosti
- Pevnost ploch

Rozteč ploch nespojitosti

Je dána vzdáleností průniku plochy nespojitosti
s osou měření

Hustota ploch nespojitosti

$$\bar{x} = \frac{L}{N}$$

- $\bar{x}$ hustota ploch nespojitosti
- L uvažovaná délka v ose měření (vrtu)
- N počet průniků ploch nespojitosti

Četnost ploch nespojitosti

$$\lambda = \frac{N}{L}$$

λ četnost ploch nespojitosti

L uvažovaná délka v ose měření (vrtu)

N počet průniků ploch nespojitosti

Vlastnosti diskontinuit

- **Drsnost** - povrch plochy diskontinuity nemusí být pokaždé hladký. Drsnost plochy se u diskontinuit určuje buď matematicky či pomocí diagramů.
- **Volumetrický počet spar** je veličina značená J_v a udává počet spar nacházejících se v m^3 horniny.
- **Velikost horninových bloků a smyková pevnost na rozhraní bloků** určují hlavní mechanické vlastnosti horninového masivu. Z hlediska inženýrského (ražby a vystrojení podzemního díla) je nutné určit rozšíření bloků v masivu (obdoba určení zrnitosti zemin) a průměrnou velikost horninového bloku.
- **Průsak** - druh proudění podzemní vody puklinami horninovém masivu.

Vlastnosti diskontinuit

- **Světlost** je kolmá vzdálenost přilehlých stěn diskontinuity. V případě rovnoběžných a rovinných povrchů se jedná o konstantní hodnotu. Pro nerovnoběžné, ale rovinné povrchy se bude světlost měnit lineárně a pro nerovné plochy bude zcela proměnou hodnotou.
- **Stálost** plochy nespojitosti udává její průběžnost (kontinuitu, nepřetržitost) v horninovém masivu. Vzhledem k tomu, že odkryté pukliny často zapadají do horninového masivu, je velice obtížné určit jejich další průběh (tj. jejich stálost)
- **Výplň ploch nespojitosti** - pukliny mohou být částečně či zcela vyplněny materiálem, jenž ovlivňuje nejen pevnost horninového masivu, ale i jeho propustnost.

Popis diskontinuitního horninového masivu

Jelikož nelze vzhledem ke složitosti a množství různých parametrů provést komplexní popis diskontinuitního masivu, používá se popis podle význačné vlastnosti, jako např.:

- rozteče puklin
- rozteče ploch vrstevnatosti
- soustav ploch nespojitosti
- stálosti ploch nespojitosti,
- velikosti horninových bloků
- otevřenosti plochy
- nespojitosti
- drsnosti plochy nespojitosti
- průsaku

Popis pomocí rozteče puklin a ploch vrstevnatosti

Vrstevnatost	Rozteč puklin	Limit rozteče
velmi silně zvrstvená	extrémně široká	přes 2 m
silně zvrstvená	velmi široká	0,6 - 2 m
středně zvrstvená	široká	0,2 - 0,6 m
slabě zvrstvená	poměrně široká	60 mm - 0,2 m
velmi slabě zvrstvená	poměrně malá	20 - 60 mm
tence vrstevnatá	malá	6 - 20 mm
velmi tence vrstevnatá	nepatrná	pod 6 mm

Získává se zkoumáním vrtného jádra či odkryté plochy.

Popis pomocí soustav ploch nespojitosti

- pevný, masivní horninový masiv s náhodně se vyskytujícími spárami
- jedna soustava ploch nespojitosti
- jedna soustava ploch nespojitosti a náhodně se vyskytující plochy nespojitosti
- dvě soustavy ploch nespojitosti
- dvě soustavy ploch nespojitosti a náhodně se vyskytující plochy nespojitosti
- tři soustavy ploch nespojitosti
- tři soustavy ploch nespojitosti a náhodně se vyskytující plochy nespojitosti
- čtyři a více soustav ploch nespojitosti
- rozdrčená hornina, měkké až zemité horniny

Popis pomocí stálosti diskontinuity

Stálost diskontinuity	Limit formální délky stopy diskontinuity
velmi malá stálost	menší než 1 m
malá stálost	1 - 3 m
střední stálost	3 - 10 m
velká stálost	10 - 20 m
velmi velká stálost	nad 20 m

Stálost plochy nespojitosti nám udává její průběžnost (kontinuitu, nepřetržitost).

Popis podle otevřenosti plochy nespojitosti (Anon)

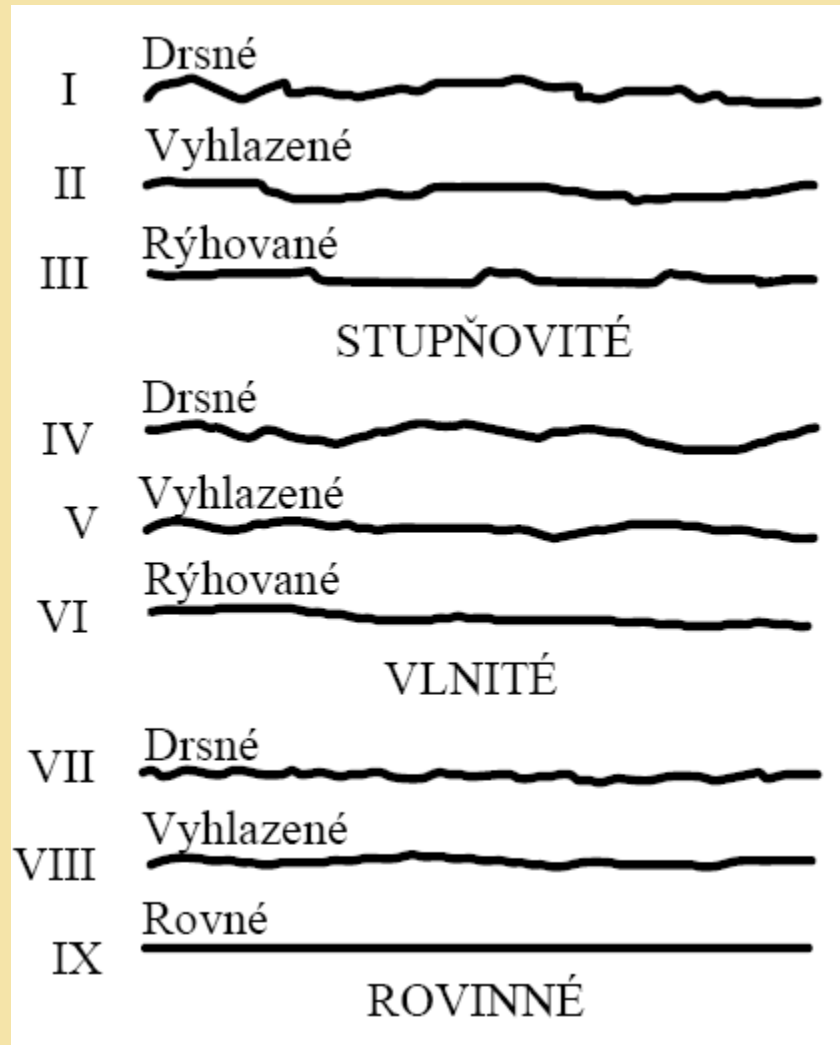
Označení	Šířka otevření
těsné	0
extrémně úzké (vlásečnicové)	pod 2 mm
velmi úzké	2 – 6 mm
úzké	6 – 20 mm
mírné	20 – 60 mm
mírně široké	60 – 200 mm
široké	přes 200 mm

Popis podle otevřenosti plochy nespojitosti (Barton)

Označení	Popis	Šířka otevření
uzavřené	velmi těsné	pod 0,1 mm
	těsné	0,1 – 0,25 mm
	zčásti otevřené	0,25 – 0,5 mm
Rozevřené	otevřené	0,5 – 2,5 mm
	mírně široké	2,5 – 10 mm
	široké	přes 10 mm
Otevřené	velmi široké	10 – 100 mm
	extrémně široké	100 – 1000 mm
	dutinaté (kavernózní)	přes 1000 mm

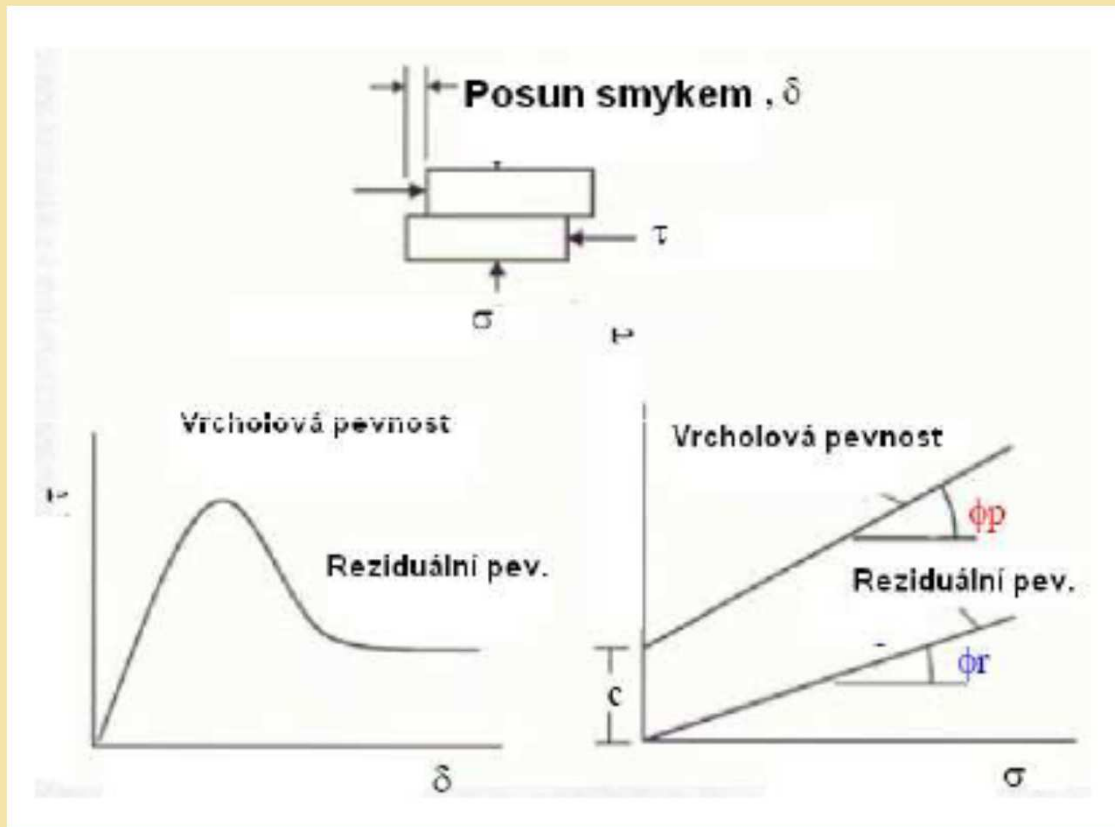
Popis podle drsnosti plochy nespojitosti

Popis podle průsaku

Průsak	Otevřené diskontinuity (bez výplňového materiálu)	Diskontinuity s výplňovým materiálem
1	Diskontinuita je velice těsná a suchá, neumožňuje proudění podzemní vody	Výplňový materiál je suchý a plně konsolidován, významné proudění je pro nízkou propustnost nepravděpodobné
2	Suchá diskontinuita, nejsou pozorovány příznaky proudění podzemní vody	Výplňové materiály jsou vlhké, bez přítomnosti volné vody
3	Suchá diskontinuita vykazující příznaky proudění podzemní vody (např. rezavé zbarvení)	Výplňové materiály jsou mokré, občas z nich odkapává voda
4	Diskontinuita je vlhká, proudění podzemní vody nenastává	Výplňový materiál vykazuje souvislé proudění vody (přítok v l/min), voda z něj vytéká
5	Diskontinuitou nepatrně sákně voda, příležitostně z diskontinuity odkapává voda	Výplňový materiál je místně vyplavován, místa vyplavování vykazují značné proudění vody
6	Diskontinuitou proudí voda, je nutné určit přítok v l/min a popsat tlakové poměry	Výplňový materiál je zcela vyplaven, je zjištěn velký tlak vody (hlavně při odkrytí materiálu), určuje se přítok v l/min a tlakové poměry

Pevnost diskontinuit

Pukliny redukuje smykovou pevnost horninového masivu, a to při nejmenším ve směru rovnoběžném se sklonem pukliny. Pukliny vykazují velký odpor tlakovému namáhání, ale žádný při namáhání tahem.